

دانشگاه علامه طباطبائی  
دانشکده مدیریت و حسابداری

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد حسابداری

عنوان:

## دکترین حسابداری در اسلام

استاد راهنما:

دکتر مهدی سدید

استاد مشاور:

دکتر یحیی حساس یگانه

استاد داور:

دکتر علی ثقفی

نگارش:

ابراهیم نجفی

زمستان ۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به روح پاک برادر عزیزم مرحوم

نعمت اله

روحش شاد.

با تشکر فراوان از مغز متفکر جهان اسلام ؛

استاد حسن عباسی

به پاس لطف بی کران و محبت فراوانی که در به ثمر نشستن این تحقیق مینول داشتند.

با تشکر از زحمات اساتید محترم:

دکتر سدید و دکتر حساس یگانه

و با سپاس فروان از استاد عزیز:

دکتر علی ثقفی

## چکیده

حسابداری، از دانش‌های مدرنی است که به محاسبه‌ی دارایی‌ها و اطلاع‌رسانی سرمایه‌ها و اموال، مبتنی بر آن صورت می‌گیرد. اما مسأله این است که آیا حسابداری اسلامی نیز وجود دارد که متمایز از حسابداری مدرن باشد. برخی معتقدند، حسابداری به مدرن یا اسلامی تفکیک نمی‌شود، اما گروه دیگری اذعان دارند که به دلیل پارادایم متمایز مدرنیسم از اسلام، حسابداری مدرن از حسابداری اسلامی متفاوت است.

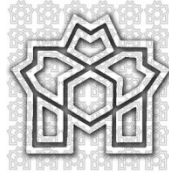
پارادایم مدرنیسم، مبتنی بر اصالت بشر یا امانیسم است. اما پارادایم اسلام، اصالت را به خدا یا تئوئیسم می‌دهد. در نتیجه، در دکترین اقتصادی مدرن، مالکیت درجه یک است، اما در دکترین اقتصادی اسلام، مالکیت درجه‌ی دو محسوب می‌شود زیرا مالکیت هر پدیده‌ای ابتدا از آن خداست.

در مدرنیسم، اصالت از آن دنیاست، اما در اسلام، اصالت از آن آخرت است. لذا جامعه‌ی مدرن، صرفاً محاسبه‌ی دنیا برای دنیا را دارد، اما جامعه‌ی اسلامی، محاسبه‌ی دنیا برای آخرت را انجام می‌دهد، زیرا دنیا را مزرعه‌ی آخرت می‌داند، یک مسلمان، با اعتقاد به اصل معاد، خود را برای پاسخ‌گویی در آخرت آماده می‌سازد و از این رو محاسبه‌ی دنیای خود را معطوف به آخرت می‌سازد.

دکترین حسابداری مدرن صرفاً دنیوی و عمدتاً مادی و معنوی است. اما دکترین حسابداری اسلامی توأمان دنیوی و اخروی است که در بعد دنیوی، واجد جنبه‌های مادی و معنوی است و در بعد اخروی، در بر گیرنده‌ی جنبه‌های اعمال و انفس است. در حسابداری مدرن، عدد مطرح است، اما در حسابداری اسلامی، سوای از عدد، احصاء نیز مطرح می‌باشد. در حسابداری مدرن، نفع و ضرر محاسبه می‌شود، اما در حسابداری اسلامی، سوای از نفع و ضرر، مقوله‌ی خسارت و فلاح نیز با توجه به تقسیم بندی قرآن محاسبه می‌گردد.

از این جهت است که برای حسابدای مدرن، تنها یک نهاد برای محاسبه‌ی دنیوی وجود دارد، یعنی سازمان حسابرسی و دیوان محاسبات. اما در حسابداری اسلامی، سوای از سازمان حسابرسی و دیوان محاسبات دنیوی، نهادهایی برای حسابرسی و محاسبات اخروی نیز مطرح است که در آن، خسارت یا فلاح جامعه، محاسبه می‌گردد. چارچوب مفهومی قرآنی حساب، عدد، احصاء، خسارت، فلاح، قیامت، معاد، اعمال، نفس، مالکیت، صواب، عقاب، جنت، جهنم، عذاب، کتاب اعمال و فوز، به چارچوب نظری دکترین حسابدای اسلامی منتج می‌شود که در آن محاسبه‌ی دنیا نه صرفاً برای دنیا، که برای عقبا و آخرت صورت می‌گیرد و کشت دنیوی اعمال، در آخرت نیز قابل برداشت است. محاسبه‌ی این کشت و برداشت، حسابداری اسلامی است.

**واژگان کلیدی:** حسابداری اسلامی، حسابداری مدرن، دکترین، عدد، احصاء



Allameh Tabataba'i University  
Faculty of Accounting & Management

## **Accounting Doctrine in Islam**

Supervisor:  
**M, SADIDI, PhD**

Advisor:  
**Y, HASAS YAGANEH, PhD**

Appraiser:  
**A, SAGHAFI, PhD**

By:  
**E, NAJAFI**

**Feb 2012**

## فهرست

### فصل نخست: کلیات

۲.....	مقدمه
۳.....	بیان مساله
۴.....	دامنه پژوهش
۴.....	ضرورت تحقیق
۶.....	پرسش های تحقیق
۶.....	اهداف تحقیق
۶.....	روش کار
۸.....	جمع آوری اطلاعات به روش کتابخانه ای
۹.....	پیشینه تحقیق
۹.....	گزارش گری مالی اسلامی
۱۳.....	ارائه و افشاء
۱۸.....	بررسی تحقیقات انجام شده در ایران
۲۰.....	تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی
۲۲.....	مشکلات و تنگناهای تحقیق

### فصل دوم: مبانی نظری حساب داری مدرن

۲۴.....	مقدمه
۲۴.....	تعریف حساب داری
۲۵.....	مدل حساب داری
۲۶.....	تاریخچه حساب داری و دفترداری ثبت دوطرفه
۲۷.....	مسیر تکاملی دفترداری دوطرفه در طی سده های تاریخی
۲۸.....	چارچوب های اصلی حساب داری
۳۱.....	اهداف حساب داری
۳۲.....	اهداف صورت های مالی
۳۳.....	مفروضات مسلم حساب داری یا بدیهیات
۳۴.....	اصول حساب داری
۳۷.....	قیود حساب داری
۳۸.....	ویژگی های کیفی اطلاعات مالی



۴۱	محدودیت های حساب داری
۴۲	عناصر حساب داری
۴۳	پارادایم های حسابداری
۴۶	تئوری های مربوط به حقوق صاحبان سرمایه
۴۹	ارزشهای فلسفی پشتوانه ی تئوری های حساب داری
۵۰	جهان بینی، ارزش ها و تاثیر آن ها بر اهداف اقتصادی ، هنجارها و حساب داری
۵۱	جهان بینی غرب
۵۵	کاپیتالیسم، هنجارهای اقتصادی و حساب داری
۵۸	مارکسیسم؛ واکنشی در برابر کاپیتالیسم
۵۹	حساب داری مبتنی بر جهان بینی غربی
۶۱	هدف جهان بینی غربی مبتنی بر چارچوب حساب داری مرسوم
۶۲	جمع بندی

#### فصل سوم: اقتصاد اسلامی

۶۶	مقدمه
۶۶	نظام اقتصاد اسلامی
۷۰	سود و نظام اقتصادی اسلام
۷۲	دکترین اقتصادی بیع محور
۷۳	اقتصاد در پارادایم بیع
۷۷	خط مشی
۷۸	تبیین خط مشی در بیع
۹۲	پارادایم مایعه
۹۲	پارادایم خَلْت
۹۳	پارادایم انفاق
۹۳	پارادایم برکت

#### فصل چهارم: حساب داری اسلامی

۹۸	مقدمه
۹۸	قواعد فقهی
۱۰۷	دکترین
۱۰۹	چیستی حساب داری در اسلام
۱۱۰	ریشه یابی کلمات قرآنی
۱۱۵	مال و نفس
۱۱۵	تعدد و احصاء
۱۱۷	عاقبت

۱۲۲	.....	چیستی حساب داری مادی در اسلام
۱۲۳	.....	کارکرد های حساب داری اسلامی در بعد مادی
۱۲۵	.....	چرایی حساب داری در اسلام
۱۳۲	.....	چرایی حساب داری اسلامی در بعد مادی
۱۳۵	.....	چگونگی حساب داری در اسلام
۱۴۹	.....	چگونگی حساب داری اسلامی در بعد مادی

#### فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

۱۵۴	.....	مقدمه
۱۵۵	.....	تطبیق حساب داری مدرن و حساب داری اسلامی
۱۵۵	.....	حساب داری در مدرنیسم و اسلام
۱۵۹	.....	دکترین بیع
۱۶۰	.....	دکترین حساب داری اسلامی
۱۶۲	.....	دکترین خسارت
۱۶۶	.....	تطبیق حساب داری مدرن با حساب داری اسلامی
۱۶۹	.....	پیشنهادات
۱۷۱	.....	منابع و مأخذ

## فهرست نمودار و جداول

- نمودار ۱-۲ : ساختار تئوری حساب داری ..... ۳۲
- نمودار ۲-۲: ویژگی های کیفی اطلاعات مالی ..... ۴۱
- نمودار شماره ۳-۲: رابطه بین حساب داری و اجتماع ..... ۶۰
- جدول ۱-۲: ارتباط میان جهان بینی، ارزش ها، هنجارهای اقتصادی و چارچوب حساب داری مرسوم ..... ۶۳
- نمودار ۱-۳: ترمینولوژی اقتصاد، کدآمایی، اکانومی و بیع ..... ۷۳
- نمودار ۲-۳: نظام آیات ۱۱۱ و ۱۱۲ سوره توبه ..... ۷۶
- نمودار ۳-۳: چرخه بیع ..... ۷۷
- نمودار ۴-۳: خط مشی بیع ..... ۷۸
- نمودار ۵-۳: روند طرح ریزی محصول محور خط مشی ..... ۸۴
- نمودار ۶-۳: روند طرح ریزی فرآیند محور خط مشی ..... ۸۹
- نمودار ۷-۳: روند طرح ریزی کارکرد محور خط مشی ..... ۹۲
- نمودار ۸-۳: روند طرح ریزی خط مشی بیع ..... ۹۴
- نمودار ۱-۴: دکترین ..... ۱۰۸
- نمودار ۲-۴: نسبت بین عدد و احصاء ..... ۱۱۲
- نمودار ۳-۴: سرمایه مال و سرمایه نفس ..... ۱۱۵
- نمودار ۴-۴: نمودار تعدید مال در مالکیت ..... ۱۱۶
- نمودار ۵-۴: برآورد و احصاء نفس ..... ۱۱۷
- نمودار ۱-۵ : دکترین بیع ..... ۱۵۹
- نمودار ۲-۵ : چارچوب مفهومی حساب داری اسلامی ..... ۱۶۱
- نمودار ۳-۵: دکترین خسارت ..... ۱۶۴
- نمودار ۴-۵ : دکترین حساب داری اسلامی ..... ۱۶۵
- نمودار ۵-۵: تطبیق حساب داری مدرن با حساب داری اسلامی ..... ۱۶۸

فصل نخست

کلیات

## مقدمه

به طور کلی نظام های فکری در همه کشورها هسته های کلیدی سازماندهی برای تنظیم امور زندگی مردم و اداره کشور محسوب می شوند. در مطالعات مربوط به نظام های مختلف دو عنصر از اهمیت بالایی برخوردار است. ابتدا اهداف و مبانی جا افتاده آن نظام ها می باشد و دیگری ابزارها، روش ها و مکانیسم های تحقق آن اهداف و مبانی است و مطلب مهم دیگر مربوط به وجود انسجام و هماهنگی یا عدم انسجام و عدم هماهنگی بین اهداف و مبانی با ابزارها و روش ها و مکانیسم های آن نظام می باشد.

تبیین چارچوب های حاکم بر عناصر فوق، هم از لحاظ علمی ارزشمند است و هم از جهت هدایت امور اجرائی، کارساز و مفید می باشد. بدیهی است اسلام - که به عنوان دین پذیرفته شده ی بخش وسیعی از مردم جهان است- باید دارای نوعی برنامه ریزی انحصاری، برای سعادت و پیشرفت مادی و معنوی بشر باشد. از سوی دیگر، بنابر عقیده تمام دین شناسان، اسلام در سلسله تکاملی ادیان، آخرین دین فراگیر و پیامبر آن آخرین پیامبر می باشد.

قرآن تصریح می کند، که آن چه برای سعادت دنیا و آخرت بشر لازم است را تبیین کرده است: وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ<sup>۱</sup>. و در روایتی هم تصریح شده است، هیچ چیزی وجود ندارد که مورد نیاز بندگان خدا باشد و در عین حال خداوند آن را رها کرده باشد. (والله ماترک الله شیئا یحتاج الیه العباد) (اصول کافی، جلد ۱، ص ۵۹)

اسلام هدف خلقت را تکامل معنوی انسان در نسبت میان ربوبیت و عبودیت می داند، در عین حال جهت رسیدن به تکامل معنوی توجه خاصی هم به مسائل اقتصادی و مادی و سایر امور زندگی دارد، که

---

<sup>۱</sup>سوره نحل ایه ۸۹: و ما این کتاب را بر تو نازل کردیم که بیانگر همه چیز، و مایه هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است

این امور نقش ابزار را ایفا می‌کند. در واقع چارچوب و مبانی و هدف خلقت، تکامل معنوی انسان و عبودیت است، و سایر امور، ابزار و وسیله‌ای جهت نیل به آن هدف می‌باشد.

اسلام جهت رسیدن به هدف خلقت دارای یک سلسله مقررات واسع و جامع در سه بعد اخلاق، عقیده و عمل انسان است، و در همه‌ی این سه بعد قوانینی دارد؛ درباره تفکر و ادراکات انسان، اصول اعتقادات، و در زمینه عواطف انسان مسائل اخلاقی و عرفانی، در زمینه عمل انسان، (اجتماعی و یا انفرادی) دارای مسائل فقهی است.

فعالیت‌های اقتصادی و روش‌هایی که در جوامع مختلف برای پیشبرد اهداف اقتصادی به کارگرفته می‌شود، در نسبت با نظام ارزشی هر جامعه، متفاوت هستند. این روش‌ها نیز به نوبه خود مبتنی است به واقعیات. پس هنگامی یک نظام اسلامی خواهد بود که در ابعاد مختلف، از جمله بعد اقتصادی و مالی، متأثر از ارزش‌های اسلامی باشد؛ این تحقیق به دنبال تبیین و ارائه‌ی الگوی بومی قواعد و دکتربین حساب-داری در نظام اسلامی است.

## بیان مساله

هر مکتب بشری یا دین آسمانی، قواعد و روش‌های خاص خود را برای اداره زندگی بشر دارد. یکی از نکات اساسی در زندگی بشر مقوله‌ی «حساب‌داری» است. این مقوله، بسته به نوع مکتب فکری - اجتماعی یا دین افراد هر جامعه از ویژگی‌های متفاوتی برخوردار می‌گردد.

حساب‌داری کنونی، علمی است که ریشه در تفکر مدرن دارد و تابع ارزش‌های مدرنیته<sup>۱</sup>، هم چون اصالت حس و تجربه<sup>۲</sup>، اصالت بشر<sup>۳</sup>، اصالت دانش<sup>۴</sup>، اصالت تحصیل<sup>۵</sup>، اصالت عرف<sup>۶</sup>، اصالت فرد<sup>۷</sup>، اصالت سود<sup>۸</sup> و ... است.

در یک جامعه اسلامی، فرد مسلمان در دو حوزه حساب‌داری می‌کند، ابتدا در خود، همان‌گونه که در روایات از معصومین (ع) نقل شده است که «و حاسبوا انفسکم قبل ان تحاسبوا» حساب‌داری اعمال خود حساب‌داری نفس خویش است. لذا توصیه شده است قبل از آن که حساب‌داران آخرت، گزارش حساب شما را منتشر نمایند، شما خود به حساب خود بپردازید .

<sup>1</sup> Modernity

<sup>2</sup> Emperiesm

<sup>3</sup> Humanism

<sup>4</sup> Scientisism

<sup>5</sup> Positivism

<sup>6</sup> Secularism

<sup>7</sup> Individualism

<sup>8</sup> Utilitarianism

از سوی دیگر، حوزه‌ی مادی است. از تعامل تا تبادل و سپس تبایع (بیع) فرایندی طبیعی طی می‌شود که اگر با خُلت و انفاق و برکت توأم نباشد به ورطه‌ی ربا در می‌غلند.

در نظام حسابداری مدرن، میان حسابداری در معاملات مبتنی بر ربا، با حسابداری در معاملات مبتنی بر بیع، هیچ تمایز و تفکیکی وجود ندارد. اما در تلقی اسلامی، با حرمت ربا، مقوله‌ی حسابداری با چارچوب‌ها و قواعد شرعی مواجه می‌شود که تنها در معاملات مبتنی بر بیع قابل حمل است.

در نظام اقتصادی و مالی مدرن، مالکیت درجه یک است، اما در تلقی اقتصادی و مالی اسلام، مالکیت مقوله‌ای درجه دو محسوب می‌شود. متغیر بعدی این است که حوزه‌ی دارایی در تلقی اسلامی؛ مال، نفس و ناموس را در بر می‌گیرد، در صورتی که دارایی در تلقی مدرن تنها شامل مال می‌شود. (اسماعیل نژاد، ۱۳۹۰، ص ۳۱۱)

نظر به تمایز گسترده‌ی حسابداری در اندیشه‌ی رایج مدرن با مفاد اسلام، مساله‌ی اساسی این است که آیا در نسبت با تلقی اقتصادی و مالی اسلام، مقوله‌ی ربا به نام حسابداری اسلامی وجود دارد؟ و مساله‌ی تابع این که اگر حسابداری اسلامی مطرح است قواعد و دکترین حسابداری اسلامی چیست؟ آنچه مجهول و مبهم است وجود مقوله‌ی حسابداری اسلامی، و قواعد و دکترین آن است. تلاش در این تحقیق بر این است که دکترین حسابداری اسلامی با دست‌یابی به یک الگوی بومی پی‌گیری شود.

## دامنه پژوهش

دامنه این تحقیق، تا تبیین حسابداری اسلامی با تکیه بر دکترین اقتصادی اسلامی در تطبیق با حسابداری مدرن گسترش دارد.

## ضرورت تحقیق

در محافل دانشگاهی و مراجع علمی کشورهای مسلمان مدتی است که مبحث حسابداری اسلامی مطرح و در این زمینه سمینارهایی هم چون «جنبه‌های آکادمیک حسابداری اسلامی» که در یوگیاکارتا، اندونزی در سال ۲۰۰۴ برگزار شد. همچنین کنفرانس جهانی «حسابداری، تجارت و مالی از جنبه‌ی اسلامی» در شهر سیدنی استرالیا نیز برگزار شده است.

گروهی از حسابداران مسلمان معتقدند بنابه ملاحظات جهان‌بینی اسلامی و غربی، حسابداری کلاسیک که مبتنی بر جهان‌بینی غربی است نمی‌تواند پاسخ‌گوی تأمین نیازهای گزارش‌گری مالی در کشورهای اسلامی باشد. لذا حسابداران مسلمان باید در کشورهای اسلامی تعریفی از حسابداری اسلامی

ارائه کنند و با تبیین اهداف و خصوصیات حسابداری اسلامی، الزامات گزارش‌گری را روشن نمایند.  
(طاهری ۱۹۹۹؛ بیدون و ویلت<sup>۱</sup> ۲۰۰۰)

آنچه که به‌عنوان تفاوت بنیادی محیطی قابل طرح است حضور دین در زندگی فردی و تفکیک آن از مسائل اجتماعی است. در کشورهای اسلامی نقش تعالیم اسلامی در زندگی جمعی، در قوانین و مقررات حکومت‌داری مبتنی بر، قرآن و سنت در نظر گرفته می‌شود.

بعضی از صاحب نظران، مبانی اقتصاد اسلامی را با اقتصاد غربی کاملاً متفاوت می‌دانند. در اسلام، انسان امانت‌دار است. در صورتی که در غرب و نگرش اومانیستی، انسان مالک نهایی شناخته می‌شود. لذا فرد مسلمان از نظر مسائل مالی و غیر مالی در برابر خداوند پاسخ‌گو است. در غرب حداکثرسازی سود، فردگرایی، و منافع شخصی، مبنای فعالیت‌های اقتصادی است، اما جامعه‌ی اسلامی، پایبندی به ارزش‌های اسلامی و در پی منفعت معقول، منافع جمعی، و انصاف و عدالت مبنای فعالیت‌های اقتصادی است.  
(طاهری ۱۹۹۹؛ رحمان<sup>۲</sup>، ۱۹۹۹؛ بیدون و ویلت ۲۰۰۰)

در اسلام بعضی از معاملات رایج در غرب مانند ربا، قمار، تجارت مشروبات الکلی، عملی حرام و ممنوع است. برخی از رهبران دینی معتقدند، فعالیت‌های اقتصادی در اسلام بر دو ستون اخلاقی «عدالت» و «احسان» استوار است، بنابراین تجارت اسلامی باید برپایه‌ی این ارزش‌ها انجام شود (یایا و حمید<sup>۳</sup>، ۲۰۰۴). این تفاوت‌ها محرک اصلی حسابداران مسلمان جهت ارایه‌ی یک تعریف و تدوین الگوی حسابداری اسلامی گردیده است.

موضوعی که هم اکنون با عنوان حسابداری اسلامی مطرح است، بسیار جوان می‌باشد و از مبانی استدلالی کارآمدی برخوردار نیست. وظیفه‌ی حسابداری مالی، اطلاع‌رسانی متناسب با نیاز استفاده‌کنندگان است. این نیاز خود نیز تابع وضعیت و متأثر از محیط است. امروزه حسابداری اسلامی را شامل حسابداری معاملات اسلامی در قالب حسابداری عقود اسلامی، مشارکت، مضاربه و ... در نظر می‌گیرند که بیشتر در حوزه‌ی معاملات گنجانده می‌شود. بخشی از این معاملات در بانک‌داری اسلامی انجام می‌شود که نیازمند الزامات خاصی است.

باتوجه به جوان بودن این مطالعات، لازم است تحقیقات درمورد مبانی نظری مبتنی بر شرایط محیطی کشورهای اسلامی ادامه یابد و مباحثی که مطرح می‌شود، باید فارغ از تعصبات مذهبی و افراط‌گرایی باشد. اگر هم مباحثی با عنوان حسابداری اسلامی مطرح می‌شود باید به محتوای آن توجه گردد و اندیشمندان مسلمان باتوجه به تمام مذاهب اسلامی دیدگاه‌های خود را ارائه و ارزیابی کنند.

<sup>1</sup> Baydoun and Willet

<sup>2</sup> Rahman

<sup>3</sup> Yaya & Hameed



## پرسش‌های تحقیق

پرسش اساسی نخست: آیا حسابداری اسلامی معنادار است؟  
پرسش اساسی دوم: دکترین و قواعد حسابداری اسلامی چیست؟

## پرسش‌های فرعی

پرسش فرعی نخست: حسابداری مبتنی بر ربا با حسابداری مبتنی بر بیع چه تمایزی دارد؟  
پرسش فرعی دوم: حسابداری اسلامی با حسابداری مدرن چه تمایزی دارد؟

## اهداف تحقیق

هدف اصلی: تلاش برای تدوین دکترین حسابداری در اسلام

## روش کار

نوع کار تحقیقاتی که در این پژوهش انجام شده است به تحقیق توصیفی معروف است و عبارتست از پژوهشی که به کشف ماهیت پدیده‌ها و روابط بین متغیرها، اصول، قوانین، ساخت و نظریه‌ها می‌پردازد (خاکی، ۱۳۸۹: ص ۲۱۰)

این تحقیق صورت تطبیقی کتابخانه‌ای و به شیوه قیاسی - استقرایی در تنظیم یافته‌های تحقیق و حول محورهای زیر صورت گرفته است:

- ۱- آیا حسابداری اسلامی معنادار است.
  - ۲- تبیین دکترین حسابداری اسلامی:
    - تبیین چیستی حسابداری در اسلام
    - تبیین چرایی حسابداری در اسلام
    - تبیین چگونگی حسابداری در اسلام
  - ۳- تطبیق حسابداری اسلامی با حسابداری مدرن (مرسوم)
- این تحقیق متشکل از سه گام؛ ترمینولوژی، متدولوژی و اپیدمیولوژی، حسابداری در اسلام است.
- گام نخست: ترمینولوژی یا مفهوم سازی شناسی
- Term تعاریف متفاوتی از این واژه ارائه شده است.
- ۱- Term به مثابه واژه و مفهوم،
  - ۲- Term به مثابه دوره زمان (فرهنگ لغت انگلیسی کولین، ۱۹۹۸، ذیل واژه)

لذا مقصود در این تحقیق شناخت مفاهیم در دوره‌های زمانی مختلف و برگزیدن یک مفهوم در دوره خاصی است.

ترمینولوژی حوزه علمی نوینی است که به مطالعه علمی اصطلاحات و مفاهیم می‌پردازد. شناخت مختصات مفاهیم کمک می‌کند که حد و مرزهای مفاهیم و دایره مصادیق آن‌ها را تا حد امکان روشن سازیم، آن‌ها را طبقه‌بندی کنیم، نظام‌های مفهومی گوناگون را بنا نهیم، و از نتایج این فرایند نظری در انتقال دانش و سازماندهی نظام‌های اشاعه‌ی اطلاعات بهره‌گیریم (فلبر<sup>۱</sup>، ۱۹۸۲). مفهوم رکن و عنصر اصلی تفکر است و از طریق مجموعه مختصات متشکله آن دریافت می‌شود. مجموع مختصاتی که یک مفهوم تبیین می‌کند مفاد یا معنای آن نام دارد (اسپارک، جونز<sup>۲</sup> ۱۹۷۳). هر مفهوم عضوی از یک مجموعه یا طبقه‌ای از مفاهیم است که خود نیز می‌تواند تشکیل دهنده‌ی طبقه‌ای مشتعل بر مفاهیم دیگر باشد. مجموع کلیه مفاهیم وابسته و فرعی (گونه یا نوع) در همان سطح تجرید و یا مجموع کلیه اشیاء مجزا و منفردی که در حیطه تعلق به مفهوم مورد نظر قرار دارند، مصداق‌های آن مفهوم نامیده می‌شوند. اجتماع عضوهای همانندی که یک مفهوم اختصاصات آن‌ها را بیان می‌کند «طبقه» نیز خوانده می‌شود. (مشیری، ۱۳۷۴، ص ۵۱۵) در این تحقیق به مفهوم کلیدی<sup>۳</sup> حساب پرداخته می‌شود که در ذیل آن مفهوم عدد و احصاء قابل طبقه بندی است.

### گام دوم: متدولوژی یا روش شناسی

روش در برابر کلمه Method به کار می‌رود که خود برگرفته از دو واژه یونانی Meta و Hodos است و از مجموع آن معنای «در جست‌وجوی مقصود» مستفاد می‌شود. در اصطلاح به مجموعه‌ای از تدابیر، فنون، و ابزارها اطلاق می‌گردد که برای نیل به هدف هر تحقیق مورد استفاده قرار می‌گیرد (رانز، فرهنگ لغت فلسفی). با افزودن پسوند logy (logos یونانی)، به معنای مطالعه و شناسایی، کلمه Methodology پدید آمده است که در فارسی روش‌شناسی خوانده می‌شود و معنای آن مطالعه روش‌هایی است که برای کسب معرفت به کار می‌رود. بنابراین، روش‌شناسی را می‌توان راهبردهای استفاده از روش‌های گوناگون گردآوری داده‌ها همراه با حفظ حد مطلوب اعتبار و پایایی دانست. (گلریز، ۱۳۷۹، ص ۳۴۵)

لذا در این تحقیق به دنبال شناخت روش‌های حساب‌داری در اسلام و اینکه چگونه حساب‌داری اسلامی می‌توان داشت. و همچنین حساب‌داری به عنوان یک روش و ابزار چگونه مورد استفاده قرار خواهد گرفت. که برای رسیدن به این منظور از روش‌های استدلال زیر استفاده می‌شود.

<sup>۱</sup> Felber

<sup>۲</sup> Sparck, Jones

<sup>۳</sup> مفهوم کلیدی مفهومی کلی است که ذیل آن می‌توان مجموعه‌ای از مفاهیم دیگر را طبقه بندی کرد

از زمان ارسطو به بعد دو روش استدلال «از کل به جزء» یا قیاس، و «از جزء به کل» یا استقرا برای درک و فهم امور و پدیده‌ها رایج بوده است. در استقرا، پژوهنده با استفاده از تدابیر و فنون خاص به مشاهده و گردآوری داده‌ها درباره یک موضوع می‌پردازد و پس از تجزیه و تحلیل یافته‌ها، فرضیه‌ای را توصیف، تشریح، تأیید، یا رد می‌کند. در استدلال قیاسی، از فرضیات یا نظریات موجود برای درک و کشف حقایق مربوط به موردی خاص استفاده می‌شود. استفاده از روش قیاسی قرن‌ها رایج بوده است، اما روش استقرایی از اواخر قرن شانزدهم (یا اوایل قرن هفدهم) و بیشتر تحت تأثیر افرادی چون فرانسویس بیکن، دیوید هیوم، و جان لاک مورد تأکید قرار گرفت. به نظر بیکن، روش قیاسی نمی‌تواند همیشه محقق را در کشف حقایق یاری دهد، زیرا لازم است محقق به مشاهده و گردآوری اطلاعاتی درباره موضوع مورد پژوهش بپردازد تا با ویژگی‌های خاص موضوع آشنا شود. وی پیشنهاد کرد که مجموعه‌ای از پیشینه‌های طبیعی و تجربی مربوط به یک علم خاص گردآوری شود؛ هنگامی که داده‌ها گردآوری شد و به حد نصاب مورد نظر رسید، باید با کنار نهادن روابط تصادفی (با استفاده از روش طرد و اخراج) به جست‌وجوی روابط ذاتی و اساسی میان پدیده‌ها پرداخت. به نظر او، همین روابط ذاتی و اساسی موضوعی مناسب برای تعمیم یافته‌های استقرا محسوب می‌شوند. (لازی، جان؛ ۱۳۶۲؛ ص ۸۴-۸۶)

### گام سوم به فراگیر سازی شناسی یا اپیدمیولوژی حساب‌داری اسلامی

واژه‌ی اپیدمیولوژی به مفاهیم زیر به کار می‌رود:

- ۱- همه‌گیرشناسی یا اپیدمیولوژی به علم مطالعه نحوه انتشار بیماری‌ها و عوامل بیماری‌زا یا هر عاملی که به سلامت مربوط باشد است. این اصطلاح ابتدا به مفهوم «علم بررسی همه‌گیری بیماری‌های عفونی» به کار برده شد، ولی امروزه با پیشرفت تمام علوم و از جمله علم پزشکی و کنترل بسیاری از همه‌گیری‌ها دامنه آن وسعت بیشتری پیدا کرده است. (عزیزی و حاتمی، ۱۳۷۹)
- ۲- اپیدمیولوژی به معنی «مطالعه آنچه که بر مردم می‌گذرد» است، و از نظر لغوی کلمه Epi به معنی روی، کلمه Demos به معنی مردم و کلمه Logus به معنی بررسی و شناخت بوده است. (لست، جی ام، ۲۰۰۱)

در این تحقیق تعریف دوم مدنظر است و هدف از فراگیرسازی شناسی، دست یابی به این موضوع است که چگونه می‌توان حساب‌داری اسلامی را فراگیر نمود؟ و حوزه گسترده‌ی حساب‌داری اسلامی چگونه است؟

### جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای

منابع و ماخذ کتابخانه‌ای عبارتست از: کتاب‌ها، نشریات سازمان‌ها، روزنامه‌ها و مجلات و اسناد و مدارک و وبسایت‌های اینترنتی.

## پیشینه تحقیق

به طور کلی آن چه در اسلام حائز اهمیت است، اخلاقیات و پاسخ‌گویی (شفاف سازی اطلاعات) است در حقیقت پاسخ‌گویی نهایی برای خداست. اما فرد باید هم در مقابل جامعه مسئول باشد و هم پاسخ‌گو. بخشی از این پاسخ‌گویی منوط به شفافیت گزارش‌های مالی است که میزان شفاف سازی در گزارش‌گری مالی نیز به «ارزش محور» بودن تنظیم کنندگان آن گزارش‌ها بستگی دارد، هر چه این گروه‌ها به اصول حسابداری اسلامی بیشتر پایبند باشند، این پاسخ‌گویی در سطح بهتری صورت می‌گیرد. (خاوری، ۱۳۸۳)

## گزارش‌گری مالی اسلامی

زیر بنای اقتصاد اسلامی کاملاً متفاوت از اقتصاد غربی است. اولاً سیستم اقتصاد غربی بر پایه اصول حاکمیت فرد و حقوق مالکیت خصوصی استوار شده است. در حالی که اقتصاد اسلامی بر مبنای اصول مالکیت چندگانه می‌باشد. در جامعه سرمایه‌گرایی مالکیت عمومی تنها وقتی به رسمیت شناخته می‌شود. که ضرورت اجتماعی وجود داشته باشد، حال آن‌که قانون اسلام مالکیت فردی، دولتی و عمومی را پیرو این اصل که همه چیز متعلق به خداوند می‌باشد و تمامی این اموال در دست انسان امانتی است که باید در قبال آن پاسخ‌گو باشد، به رسمیت می‌شناسد. ثانیاً این گونه استدلال می‌شود که حسابداری مرسوم<sup>۱</sup> بر پایه جهان بینی فلسفی و عقلانیت اقتصادی استوار است که شامل مبانی فردگرایی نفع شخصی بقای شایسته‌ترین‌ها و حداکثرسازی سود می‌باشد در حالی که جهان‌بینی اسلامی بر مبنای یگانگی خداوند و در بر گیرنده منافع اجتماعی، انصاف (عدالت) و سود منطقی است. (پورحیدری، ۱۳۸۳)

در بحث حسابداری اسلامی گروهی این‌گونه استدلال می‌کنند که، ما به تعریف مجددی از خود حسابداری نیازمندیم و عده‌ی دیگر بر این عقیده‌اند که حسابداری پدیده‌ی جدیدی در جامعه نیست.

در همین راستا، زید<sup>۲</sup> تعریف زیر را از حسابداری از دیدگاه اسلامی مطرح می‌نماید:

«حسابداری فرآیندی نظام مند جهت ثبت معاملات مشروع در دفاتر و اندازه‌گیری نتایج مالی بر

مبنای این معاملات به منظور استفاده در تصمیم‌گیری است». (زید، ۱۹۹۷)

مشخصه‌ی اصلی این تعریف در مقایسه با موارد مرسوم در مشروع بودن معاملات می‌باشد که باید با الزامات شرع اسلامی مطابقت داشته باشد. اغدش<sup>۳</sup> (۲۰۰۱) در ادامه استدلال می‌کند که هر موضع از دیدگاه اسلامی باید شامل محاسبه‌ی زکات باشد با توجه به موارد ذکر شده او تعریف دیگری از حساب-

<sup>۱</sup> در این تحقیق حسابداری مدرن، حسابداری مرسوم، و حسابداری انگلیسی - امریکایی در یک مفهوم به کار رفته است.

<sup>۲</sup> Zaid,

<sup>۳</sup> Aghadash